

Onbekend maar niet onbemind

De glazeniersarchieven van F. Nicolas en Zonen

Wat te doen met een archief dat onbekend, doch van groot historisch belang is, maar door zijn omvang en materiële vorm onhanteerbaar is? Het bedrijfsarchief van F. Nicolas en Zonen (1855-1970) met tienduizend tekeningen op ware grootte en een incomplete inventaris is zo'n archief. Tussen 2015 en 2021 heeft het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL) in een geïntegreerd project dit archief geïnventariseerd, geconserveerd, gedigitaliseerd en aan een zo groot mogelijk publiek gepresenteerd.

De opening van A stage of Luminosity in Maastricht (Viewmaster Projects, foto Paul Koenen).

F. Nicolas en Zonen was het grootste atelier voor gebrandschilderd glas in Nederland. Het bedrijf werd in 1855 opgericht door Frans Nicolas en bleef tot 1939 in bezit van de familie Nicolas. Het atelier is vooral bekend vanwege zijn samenwerking met Pierre Cuypers en het werk van Joep Nicolas, wiens vernieuwende glaskunst in de jaren dertig internationale bekendheid verwierf. In 1939 nam atelierchef en ontwerper Max Weiss het bedrijf over en maakte na de oorlog veel ramen voor wederopbouwkerken. Na het overlijden van Max Weiss schonken zijn nazaten alle nog bestaande tekeningen en andere stukken uit het bedrijfsarchief aan het Gemeentearchief Roermond (GAR).

Vanwege plaatsgebrek gaf het GAR het archief met tien-duizend tekeningen (met formaten tot negen meter lang en twee meter breed) in beheer aan het SHCL.

Opzet van het project

Het Nicolas-archief was al jaren een 'probleemgeval' in de collectie van het SHCL. Binnen de organisatie was er wel een besef van het belang van het archief. Het had onder meer waarde voor de kunsthistorie met een overzicht van 120 jaar ontwikkeling in de glasschilderkunst. Het ging hier om een groot, internationaal opererend bedrijf met een wereldwijde export, uniek voor Nederland, en het was van belang voor de

Toevallige ontmoetingen en spontane ideeën leverden de mooiste projecten met de meeste impact op

ontwikkeling van het katholieke geloof en de kunst in Limburg. Toch was het archief grotendeels ontoegankelijk. Zes meter bedrijfsarchief was redelijk ontsloten, maar het probleem zat hem in de tekeningen, ongeveer tienduizend in totaal. Een deel van de tekeningen waren schetsen of ontwerptekeningen, maar een groot deel bestond uit zogenaemde kartons: werktekeningen op de ware grootte van de kerkramen. Gezien het grote formaat waren die niet toegankelijk, en zo kon het archief nauwelijks geraadpleegd of gebruikt worden. Daarnaast is het archief geen eigendom van het SHCL, maar een bruikleen. Toch is besloten om het hele archief opnieuw te inventariseren, te conserveren, te digitaliseren, en tegelijkertijd een serie publieksactiviteiten te organiseren die het belang van het archief belichtten. Het project werd mogelijk gemaakt door een subsidie van Metamorfoze en een aantal particuliere fondsen en partners die de inventarisatie en publieksactiviteiten mogelijk maakten, in combinatie met een eigen bijdrage van SHCL en GAR. Het uitgangspunt van het project was om de gemiddelde geïnteresseerde in het archief zo goed mogelijk van dienst te zijn. Omdat de gebruikers uit het verleden vooral geïnteresseerd waren in één raam of gebouw, is besloten om de oorspronkelijke groepering van alle kartons voor een opdracht op één rol te handhaven.

Inventarisatie

Voordat aan de eigenlijke inventarisatie kon worden begonnen, kregen we te maken met enkele logistieke problemen. De stellingen in het depot moesten eerst ontruimd en afgebroken worden om de rollen deugdelijk te verpakken. De op maat gemaakte dozen (tot 180 cm lang en 40 cm hoog) gingen niet ongevouwen door de deur en moesten op een externe locatie, het Historisch Centrum Limburg (HCL), gevouwen worden.² Op deze locatie werd voor de inventarisatie een grote tafel (bijna twee bij drie meter) met een foto-installatie gebouwd.

De inventarisatie van de correspondentie en administratie uit het archief had weinig voeten in de aarde. De stukken hadden een normaal formaat en konden relatief makkelijk beschreven worden op basis van de oude inventaris. De kartons vormden echter een uitdaging. Met hun grote formaat en dikke papier waren ze niet makkelijk te raadplegen. Ze zaten met meerdere tekeningen op rollen tot twee meter breed. Ze rolden automatisch terug in hun natuurlijke houding, en gezien hun grootte pasten ze niet op een normaal bureau. Dit riep vragen op als: Hoe bekijken we de kartons? Hoe achterhaal je voor welk gebouw de ramen ooit bestemd zijn geweest als je alleen maar een afbeelding van de

Heilige Jozef hebt? Hoe krijg je die enorme rollen vervoerd van een rek op de derde verdieping van een depot zonder grote lift? Voor inspiratie werd gekeken naar vergelijkbare projecten, zoals bij het Vitrocentre in Romont (Zwitserland), KADOC-KU Leuven in Leuven (België) en The Corning Museum of Glass in Corning (VS). Met behulp van deze voorbeelden, en persoonlijk advies vanuit Leuven en Romont, werd gekozen voor een klassieke inventarisatie. Voor de identificatie van de kartons werd gebruikgemaakt

Dirk van de Leemput en Eric Scheepers pakken de kartons in voor transport. De hoeveelheid rollen papier geeft een goed beeld van de omvang van het archief (foto Max Wijnen).

van een aantal hulpmiddelen. Vrijwilliger Lou Moonen had een database gemaakt van het register waarin het atelier alle kartons vanaf circa 1890 had geregistreerd. In deze database was per opdracht terug te vinden welke afbeeldingen gebruikt waren. Met behulp van deze database kon het aantal mogelijkheden verder teruggebracht worden tot een aantal kerken. Op specialistische websites over religieuze gebouwen en gebrandschilderd glas kon vaak met foto's achterhaald worden of de ramen inderdaad in die kerk geplaatst waren. Een goed iconografisch handboek was ook heel behulpzaam. Vanwege de enorme omvang van de tekeningen was het helaas niet mogelijk ze op numerieke volgorde te plaatsen. In de inventaris lopen daarom de nummers door elkaar. In een gedigitaliseerd collectiebeheersysteem is dat echter geen probleem.

Selectie, conservering en digitalisering

De gedachte is altijd geweest dat digitalisering niet alleen de toegankelijkheid moet vergroten, maar vooral een bijdrage levert aan het behoud van de originelen op lange termijn. De digitalisering moet raadpleging van de originelen onnodig maken. Gezien het formaat en materiaal van de tekeningen – opgerold dik karton of kwetsbaar calqueerpapier tot negen meter lengte – is dat geen overbodige luxe. Raadpleging van deze stukken in de studiezaal leidt vrijwel altijd tot schade. »

Tine Wouters rolt een van de kartons uit de collectie uit (foto Tanyth Warat).

- » Vanuit dit oogpunt zouden conservering en restauratie van alle tekeningen ideaal zijn. In overleg met de experts van het conserverings- en digitaliseringsprogramma Metamorfoze bleek dat een dergelijke substitutie technisch misschien wel, maar financieel niet haalbaar was. Daarom is in overleg met coördinator Erik van der Doe besloten een selectie te maken van de meest kenmerkende en relevante tekeningen. Het conserveren en digitaliseren werd in drie deelprojecten gegoten: het digitaliseren van het administratieve deel van het bedrijfsarchief, de volledige collectie werktekeningen tijdens het inventariseren en het digitaliseren van een selectie van de werktekeningen binnen het Metamorfoze-project. Het administratieve archiefdeel uit de periode 1880-1970 werd als eerste gedigitaliseerd, omdat dit de sleutel was om de tekeningen te ontsluiten en te herleiden naar de projectopdrachten. Er is bewust voor gekozen om alleen die registers en correspondentie te digitaliseren waarin informatie over opdrachten te vinden is. Deze stukken zullen immers het meest opgevraagd worden. Hoewel vooral de correspondentie uit 1881-1890 in slechte materiële staat verkeerde, gaf de conservering en digitalisering verder weinig moeilijkheden. Om de selectie vorm te geven en een eerste ontsluiting te bieden voor onderzoekers, werd besloten om tijdens de inventarisatie van alle kartons een opname te maken met de foto-opstelling in huis. Parallel hieraan werd informatie verzameld over papiersoort en afmetingen, en werden een verantwoording voor de identificatie van ramen, een schade-

inventarisatie en een overzicht van openbaarheid van de ontwerpen gemaakt. Op basis daarvan werden selectiecriteria vastgesteld. Om hantering in de toekomst te minimaliseren, was besloten om volledige opdrachtrollen te digitaliseren en niet één enkele werktekening van een opdracht. De in eigen beheer gemaakte reproducties van de werktekeningen zijn toegankelijk via de beschrijvingen in de inventaris, maar die zijn onvoldoende voor een gedetailleerde bestudering of hoogwaardige reproductie. Voor zover zij niet in het kader van het Metamorfoze-project zijn gescand, kunnen daarvoor de originelen worden geraadpleegd.

Het tekeningenarchief bestaat uit bijzondere formaten. In overleg werd besloten om het daarin gespecialiseerde bedrijf 'Art in Print' in Middelburg aan te stellen als digitaliseringspartner. Hoogduin Papierrestauratoren nam de conservering op zich. Samen met Aafke Weller, projectleider van Hoogduin, bracht Tine Wouters tijdens het project een bezoek aan Art in Print. De verschillende inzichten kwamen samen en dat zorgde voor bewustwording van een aantal obstakels. Het belangrijkste aandachtspunt was dat bepaalde kartons een papierdikte hadden die het vlakken met de aanzuigtafel bemoeilijkten, waardoor de tekeningen steeds terugrolden. Dit betekende een extra handeling, kartons tegenrollen, wat dan weer invloed had op de bescherming van de beeldvorming en op het budget.

Presentatie en publieksactiviteiten

Met dit project heeft het SHCL er bewust voor gekozen om via verschillende kanalen het publiek te bereiken. Vanaf het begin was er al het plan om een publicatie te schrijven, onderzoek te doen en een tentoonstelling te maken. De projecten met de meeste impact ontstonden echter spontaan. Eerdere samenwerkingen en een vriendschap uit het studentenleven kwamen samen en vertaalden zich in originele projecten.

Het glasjaar in Roermond en het Cuypershuis

Toen de inventaris van het Nicolas-archief net begonnen was, werd in Roermond een belangrijke archeologische glasvondst gedaan. In een gedempte gracht werd 1200 kilo afvalglas uit het atelier van Nicolas gevonden. Deze vondst kwam bovenop een eerdere grote vondst van laatmiddeleeuws glas. Deze vondsten en het werk aan het archief waren aanleiding voor de gemeente Roermond om een glasjaar te organiseren. De kennis uit het archief leverde een belangrijke bijdrage aan de tentoonstelling rondom het atelier Nicolas in het Cuypershuis en de bijbehorende publicatie.³ In de tentoonstelling werd naast origineel glas ook een selectie van de kartons uit het atelier getoond.

Art Shoe Mafia

Archivarissen maken doorgaans geen schoenen. Toch gebeurde dat met het archief van Nicolas. Tijdens het drinken van een pilsje kwamen Dirk en Ward Schoonbrood op het idee om de glas-in-loodtekeningen op schoenen te bedrukken. Het project Nicolas X Art Shoe Mafia werd geboren en bleek een innovatieve samenwerking te zijn tussen

het SHCL, het GAR, het Cuypershuis en Art Shoe Mafia.⁴ De schoenencollectie bevat drie schoenen met originele glas-in-loodontwerpen van Joseph Stahl en pater Raymond van Bergen, gemaakt voor het atelier van de familie Nicolas. Roy Wagemans verzorgde de transformatie van de kartons tot een schoenontwerp. Laat u fascineren door de video 'Atelier Nicolas X Art Shoe Mafia' op YouTube over de samenwerking en het maakproces van de schoenen: <https://tinyurl.com/33e4dtf2>.⁵

Dit project vond ook een plek bij de expositie in het Cuypershuis. De expositie zette de maakprocessen van glas-in-loodramen bij het atelier Nicolas en de schoenen van Art Shoe Mafia naast elkaar. Een fotoreportage maakte inzichtelijk hoe dit proces, van concept via ontwerp en productie tot concreet eindproduct, in elkaar zat.

A Stage of Luminosity

Een andere originele uitwerking is het kunstproject *A Stage of Luminosity* van Arno Coenen en Viewmaster Projects uit 2019. Een selectie werktekeningen uit het Nicolas-archief werd getransformeerd tot twee verticale computeranimaties vol sprankelende kleur- en lichtvelden, driedimensionale effecten en caleidoscopische patronen. Dit gelaagde beeldverhaal bood ruimte aan universele thema's als geloof, hoop, liefde, onschuld, kwaad en de dood, met daarnaast licht en kleur in de hoofdrol. Zowel in Roermond, Maastricht als Venlo werd de installatie op twee zuilen van twaalf meter hoog en vier meter breed vertoond in de openbare ruimte.

The Revival of Stained Glass Production

Naast de presentatie voor het brede publiek is Judith Van Puyvelde sinds 2020 PhD-kandidaat aan de Universiteit Maastricht met als onderwerp 'The Atelier Glasschilderkunst F. Nicolas en Zonen in Roermond (1855-1968) and the Revival of Stained Glass Production in Western Europe in the 19th and 20th Century'. Haar onderzoek focust op de mobiliteit van informatie, expertise, stijlen, kunstenaars en materialen tussen het atelier en zijn omgeving en hoe het atelier zichzelf positioneerde binnen de glasindustrie. De prominente positie van het atelier vormt de kern van dit onderzoek. Dit onderzoek vult leemten op in de kennis over glasproductie in Europa in de afgelopen twee eeuwen. Voor Nederland zijn nog geen grondige studies naar de geschiedenis van een atelier gedaan. Het archief van Nicolas leent zich hier uitstekend voor vanwege de lange bestaansduur van het atelier en de grote hoeveelheid bewaard archiefmateriaal.

Lessons learned

Als **projectleiders** hebben we veel geleerd van het werk aan dit archief. Aangezien dit Metamorfoze-project een grote tijdinvestering vroeg, lijkt het ons beter om voor toekomstige projecten te kiezen voor een **collectie in eigendom**. Op die manier wordt in huis kennis geborgd en verloopt de dienstverlening vlekkeloos.

De **logistiek** van de uitzonderlijke grootformaten dachten we bij aanvang goed geïnventariseerd te hebben. In de praktijk bleken sommige zaken echter lastiger dan gedacht. Liften bleken toch te klein, dozen moesten vaker gehanteerd

Atelier Nicolas X Art Shoe Mafia. Een van de originele kartons met de schoenencollectie (foto Creamy Concepts i.o.v. Art Shoe Mafia).

worden dan gedacht en depots waren niet ingericht op tijdelijke berging en regelmatig transport.

De belangrijkste les die we hebben geleerd, is hoe waardevol het is om bij de aanpak van een archief **alle aspecten** tegelijk mee te nemen. Zonder de bijdrage van Metamorfoze voor de digitalisering zouden verschillende particuliere fondsen niet hebben geïnvesteerd in de inventarisatie. De belofte van geïntegreerd onderzoek en publiekswerking hebben geholpen het project van de grond te krijgen. Inventarisatie, conservering, publiekswerking en onderzoek zijn even belangrijke onderdelen van de archiefzorg.

Onze verwachtingen werden vooral overtroffen met de **presentatiemogelijkheden** van dit beeldmateriaal, op zowel publiek als wetenschappelijk niveau. Juist de toevallige ontmoetingen en spontane ideeën leverden de mooiste projecten met de meeste impact op. Het heeft veel opgeleverd om met originele ingevingen en sterke partners te werken. Investeer in deze mogelijkheden en bouw duurzame partnerschappen op. |

NOTEN

- 1 Het SHCL is een particuliere instelling met als doel het verrichten en bevorderen van historisch onderzoek naar de sociale en economische geschiedenis van Limburg. De collectie beslaat voornamelijk zorginstellingen, vakbonden, bedrijven en politieke partijen.
- 2 Het SHCL huist in bij het HCL. Het HCL bood tijdens dit project extra depotruimte, hielp met de inrichting van de in-huis-digitaliseringsruimte en bood inhoudelijke ondersteuning.
- 3 Gerard van de Garde et al., Roermond Glazeniersstad (Roermond: Cuypershuis, 2019).
- 4 Zie: www.artshoemafia.com
- 5 Volledige link naar de video: <https://www.youtube.com/watch?v=xmbyYhBS2jM>